

Adalet

Hayati HÖKELEKLİ*

Adalet, bir şeyi yerli yerine koymak, her hakkı hak sahibine vermektir. Hüküm ve davranışlarında tarafsız ve ilkeli olmak, eşitliği gözetmektir. Menfaat, yakınlık, düşmanlık, önyargı vb. nedenlerin etkisinden uzak doğru ve dürüstçe iş yapmaktır. Adaletin zıttı ise zulümdür.

Genel anlamda adalet, aşırılıklardan uzak, ılımlı, ölçülü ve dengeli bir tutumu ifade eder. Bu orta yolu esas alan tutum önce kişinin kendisinden başlar, sonra başkalarıyla ilişkilerini de içine alır. Bir kimse beden organlarını, ruhsal yeteneklerini amacına ve işlevine uygun tarzda ve yeterlilikle, sağlam ve dengeli kullandığı zaman adaletli olmuş olur. Daha sonra diğer insanların hak ve hukukuna saygı gösterme, haksız ve ölçüsüz davranmama, kin ve intikam duygusu ile hareket etmemeyi gerektirir. Kısacası adalet, bütün insan ilişkilerinde karşılıklı saygı ve sevginin gözetilmesi, hak dağıtımı ve paylaşımında insafli bir yolun izlenmesidir. Buna göre, devlet yöneticisinin vatandaşa, ana babanın çocuğuna, öğretmen öğrencisine, eşlerin birbirlerine, bir kimsenin arkadaş, dost ve akrabasına gereken ilgiyi, sevgiyi, saygıyı göstermesi; patronun işçisine hak ettiği ücreti vermesi adalet olup, bunların yerine gelmemesi zulümdür. Böylece adalet, herkesin hakkına ve yeteneğine göre korunması, iyilik ve yardımın buna göre yapılmasıdır.

Başkalarıyla ilişkilerde adalet iki anlamda kullanılır: Birincisi hukuka uygunluk ikincisi de eşitlik ya da orantı. Mal paylaşımı, alışveriş, yönetim, yasaklar ve cezalar gibi konularda hukukun gereğini yerine getirmek, yasaya uygun davranmak, kişisel çıkar ve amaçlardan uzak olarak dürüst ve dengeli bir yol izlemek adalettir. Adaletin eşitlik ile yakın ilgisi varsa da ikisi aynı şey değildir. Adalet, güç değil hak eşitliğine, kuvvetlerin değil bireylerin eşitliğine saygıdır. Adalet, herkesin her konuda eşit olması değil, ehliyeti ve işe liyakati ölçüsünde hak sahibinin hakkını elde etmesidir. Buna göre adil kişi, ne yasayı ne de ötekini meşru haklarını ihlal eden ne genel olarak hukuku ve ne de özel olarak kişilerin haklarını ihlal eden kimsedir. Terimin ahlaki anlamıyla adil olmak, kendini ya-

* Uludağ Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Din Psikolojisi Ana
Bilim Dalı Öğretim Üyesi

Adaletin eşitlik ile yakın ilgisi varsa da ikisi aynı şey değildir. Adalet, güç değil hak eşitliğine, kuvvetlerin değil bireylerin eşitliğine saygıdır. Adalet, herkesin her konuda eşit olması değil, ehliyeti ve işe liyakati ölçüsünde hak sahibinin hakkını elde etmesidir.

saların ve ötekilerin üstüne koymayı reddetmektir. Adalet, sayesinde kimsenin kendini diğer herkesin üstüne koymadığı ve sonuç olarak her şeyi kendi arzu ve çıkarlarına feda etmediği, bu ters yöndeki eğilimi aşmaya çalıştığı bir erdem halidir.

Adalet, hak dağıtımı ve ilişkilerde bir ölçüt, bir ilke gerektirir. Bu ilke eşitliğe indirgenmeden, bireyler arasında belli bir hak dağılımı, denklik ya da karşılıklılıktan yana değildir. Bu anlamda “hakkaniyet” kelimesi, adaletin eş anlamlısı ve hatta özellikle mükemmelleşmiş halidir. Hakkaniyet adaletin zirvesidir.

Adalet bütün erdemlerin başı ve en önemlisidir. Çünkü insani ve toplumsal düzen adalet olmadan bir başka yolla sağlanamaz ya da uzun ömürlü olmaz. Bir iş ve davranışın meşru olup olmaması

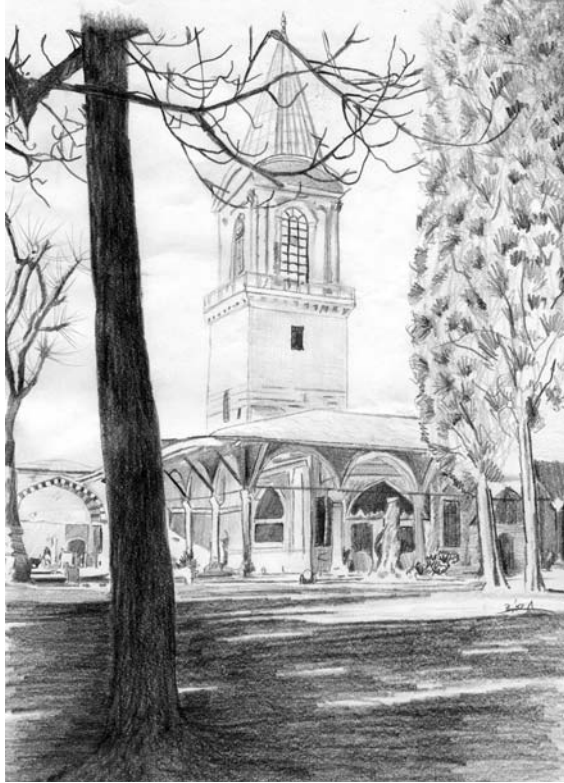
adalete bağlıdır. İnsanlık, mutluluk ve sevgi bile adalet olmadan, mutlak olarak değer taşımaz. Sevgide adaletsiz olmak ta adaletsizliktir. Çünkü böylesi bir eğilim birilerini sevgi gözdeleri olarak kayırmaktan ya da taraflı davranmaktan başka bir şey olmaz. Kendi mutluluğu için ya da insanlığın mutluluğu için adaletsiz olmak ta sonuçta adaletsizliktir. Böylesi bir mutluluk bencillik, rahat düşkünlüğü ya da kendini hiçe saymadır. Adaletin yokluğunda değerler değer olmaktan çıkarlar ya da hiçbir değer taşımazlar.

Adalet psikolojisi

Adalet duygusu küçük yaşlardan itibaren kendisini gösteren çok güçlü bir duygudur.

Çünkü bağışlanmayan her şey, ruhumuza bir yükür. Affettiğimiz zaman o yükü alır, bir kenara koyar ve karşımızdakinin yeni bir yanlış daha yapmasını önlemiş oluruz. Oysa bağışlamadığımız olay, beynimizde davetsiz düşünceler doğurur. Haksızlık gördüğü kişiye karşı içinde beslediği kin ve öfkeden arınır.

ve yaklaşık 5-6 yaşlarından itibaren görülür. Küçük çocuklar suçun otomatik olarak cezayı doğurduğuna inanırlar; o kadar ki, cansız maddeler bile bu tür ceza verebilirler. Bu tür ceza kavramına “içkin adalet”, “tanrı cezası” denir ve suç işleyen çocuk, başına mutlaka kötü bir şey geleceğine inanır. Bu keyfi ceza anlayışı 8 ile 12 yaş arasında yerini “karşılıklı ceza” anlayışına bırakır. Bu devrede çocuk kendisini başkasının yerine koyabilecek ve kuralların çiğnenmesinin sonuçlarını görebilecek güce erişmiştir. Bireyin hak ettiğini aldığı “intikamcı adalet” ile herkese eşit davranılmasını içeren “dağıtıcı adalet” kavramları çocukların hayatında önemli ağırlık taşır. Küçük çocuklar intikamcı, otoriter adalete inanırlar; büyük çocuklar ise, zihni gelişimleri doğrultusunda, yetişkinlerle sürtüşme durumlarında bile eşit, dağıtıcı adalet ilkesine inanırlar. On iki yaş civarında çocuklar, daha üst düzeyde bir adalet kavramı geliştirirler. Şartlara göre veya eşit adalet ilkesine dayanan bu

kavramı “eşitliğin, koşullar çerçevesinde olumlu uyumu” olarak adlandırılır. Eşit adalet, herkese içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde âdil davranmadır. Çocuklar yargılarında yaş, bağlılık ve geçmiş tecrübeler gibi faktörleri dikkate alırlar, eşitlik kavramının gelişimi ile birlikte çocuk yetişkin yasakları doğrultusunda akıl yürütmeden sıyrılarak kuralları eleştirmeye, irdelemeye başlar ve onlara uyma nedenlerini kendi akıl yürütme ve tecrübeleri sonucu oluşturur.

Kendisine bir haksızlıkta bulunulduğunu, bir saldırıya uğradığını fark eden her insan buna karşılık bir tepkide bulunur. Kendini koruma, hakkına sahip çıkma ve kendisine yapılan haksızlığa karşı koyma dürtüsü ile hareket eder. Diğerlerinden daha aza sahip olan ya da eline geçmesi gerektiğini düşündüğünden daha az miktara sahip olan çocuk, “bu haksızlıktır” der. Aynı şekilde yetişkinler de gelirler arasında yer alan farklılıkları olduğu kadar, yasa ihlalini de adaletsizlik olarak değerlendirebilirler. Yapılan bir haksızlık, işlenen bir suçun cezasız kalması insanları son derece üzer. Kendilerine yapılan adaletsizlik karşısında insanlarda ilk uyanan duygu “kin ve intikam”dır. Bu duygu “kısasa kısas”, yani yapılan bir haksızlığa denk bir kötülük ya da cezanın uygulanması talebini doğurur. İnsanlar, bir şekilde kendilerine yapılan haksızlığın telafi edilmesi, mağduriyetlerinin ortadan kaldırılması için çareler ararlar.

İnsandaki üç temel eğilim adalet duygusu üzerinde olumsuz etkilerde bulunur. Birincisi, kişinin sevdiği, beğendiği, ilgi duyduğu şeye hemen inanıp bağlanmasıdır, onu yüceltme eğilimidir. Kişi çok sevdiğinin kusurlarını göremez ve dolayısıyla ona karşı tarafsız ve âdil olamaz. Bunun tersi de gerçektir; kin, nefret ve düşmanlık, ön yargılar, dogmatik saplantılar kişiyi gerçeklerden uzaklaştırır, âdil ve tarafsız hüküm vermeyi imkânsız kılabilir.

İkincisi, insanın kolaya kaçma eğilimidir. Her şeyi çabucak halletme isteği adalet duygusuna zarar verir. Üçüncü eğilim de mücadeleden ve çatışmadan uzak durma, acı vermeyen ve bir bedel gerek-

tirmeyen çözümlerden yana olmaktır. Gerçeklerle yüzleşme cesareti olmayan kimseler adaletli düşünüp davranamaz.

Adalet ve bağışlama

Yapılan bir haksızlık ya da kötülüğün affedilmesi, bağışlanması, ancak kişinin hakkından vazgeçmesi, barış ve uzlaşma yolunu seçmesi ile mümkündür ki, bu adaleti aşan daha yüce bir erdemdir. Ancak, bağışlanmanın gerçekleşmesi için hatalı olan kişinin pişmanlık duyması şarttır. Aksi halde yanlışın devamı gelebilir. Meselâ, bir çocuk alışverişe gittiğinde bedelini ödemedi bir şey alsa, onu bağışlayıp bağışlamamak dükkân sahibinin hakkıdır. Fakat ailesi empati yapabilmesi için çocuğuna şunu söyleyebilir: “Bu dükkân bizim olsa ve birisi gelip buradan bir şeyler çalsa, ne hissedersin? Muhakkak kızsarsın. İşte senin bunu alman sonucu dükkân sahibi de aynı şeyi hissetti. O halde aldığını iade etmelisin ve mal sahibinden özür dilemelisin”. Suçunun başkaları tarafından bağışlandığını gören çocuğun kendisi de bağışlama erdemini öğrenmiş olur.

Özellikle pişmanlık duyan, yaptığından dolayı üzülen bir kimseyi bağışlamak, bağışlayan kişide duygusal bir tatmin ve rahatlama yaratır, gönül yüceliği elde eder. Pişmanlık duymayan insana onun bu davranışını onaylamadığımızı hissettirir ama yine de kendi ruh sağlığımız için onu affedebiliriz. Çünkü bağışlanmayan her şey, ruhumuza bir yükür. Affettiğimiz zaman o yükü alır, bir kenara koyar ve karşımızdakinin yeni bir yanlış daha yapmasını önlemiş oluruz. Oysa bağışlamadığımız olay, beynimizde davetsiz düşünceler doğurur. Haksızlık gördüğü kişiye karşı içinde beslediği kin ve öfkeden arınır. Bağışlanan kişi de kendisine değer verildiğini hisseder ve kendisini bağışlayanlara karşı minnettarlık ve dostluk duyguları ile karşılık verir.

Adalet ve sevgi

İnsan “Ben”i kendi içinde adaletsizdir, çünkü kendini her şeyin merkezi yapar ve ötekilerini köleleştirmek istediği için onlara uygun olmayan şeydir. Denebilir ki, her “ben” diğerinin düşmanıdır ve tüm diğerlerinin tiranı olmak ister. Adalet bu tiranlığın karşıtıdır, dolayısıyla bencilliğin ve benmerkezciliğin ya da bunlara teslim olmanın karşıtıdır.

Adalet sevgiye en yakın olan bir erdemdir. Çünkü o bencilliği ve benmerkezciliği terk etme ve başkasını, başkasının haklarını düşünmeye dayandırır. Fakat sevmek daha ileri bir durumdur; sevmek daha güçtür. Çünkü sevgi çok talepkârdır ve bizden çok şey ister. Ötekinin her şey olduğu evrensel insan sevgisinin ölçüsüzlüğü karşısında “ben”in her şey olduğu bencilliğin ölçüsüzlüğü karşısında adalet, terazinin simgelediği ölçü, denge ya da oran içindedir. Adalette herkes payına düşeni alır, ne eksik ne de fazla. Eğer birey diğer insanlara karşı dostlukla, cömertlikle ve iyi yüreklilikle doluysa, ne yasaya ihtiyacı olur ne de onlar karşısında eşit davranma görevine saygı göstermeye. Sevgi olunca kişinin isteği ve arzusu olan şeyi sevdiği kimse isteyince, ona bırakması muhtemeldir, belki de sevdiğinin onu alması arzusuna daha uygun gelir. Sevgi, birbirine bağlı ailelerde görüldüğü gibi, yalnızca haklara saygının ötesine geçer ve adaletin yerini tutar. Böyle bir sevgi bizi öteye sürükleyerek adil kılar. Adil olanlar dostluğa ihtiyaç duyarlar ve dostluklar kurulduktan sonra adaletle pek ihtiyaç duyulmaz. Bu dostlara karşı adaletsiz olduğu anlamına gelmez; adaletin dostluğun içinde bulunduğu ve dostluğun en yumuşak gereklilikleri içinde adaletin aşılmış olduğu anlamına gelir. Kısacası sevgi ikiliği ortadan kaldırır, hiçbir zorlama olmadan kişiler arasında arzu ve amaç birliğine yol açar. Bundan dolayı da adaletin sağlamak istediği düzeni doğal bir yoldan, daha kolay ve daha sürekli sağlama gücünü elde bulundurur. Ancak sevgini ileri derecesi adaleti engelleyici bir taraf-tarlığa da yol açabilir.

O halde âdil birisi kimdir? Gücünü hukukun ve hakların hizmetine koşan ve sayısız fiili ya da yeti eşitsizliklerine rağmen, her insanın tüm diğerleriyle eşitliğini kendi içinde karara bağlayarak, var olmayan ama yokluğunda da hiçbir düzenin bizi asla tatmin edemeyeceği bir düzen kuran biridir. Adalet özlemi bir direniş ve mücadele tavrıdır.

Adalet ve toplum

Adalet herkesi içine alan, her seviyeden insanın üzerinde yürümesi için gerekli bir yoldur. Herkes kendi arzusu ve isteği olan şeyi elde etmek ve başkasını ondan uzaklaştırmak ister. Başkası da bunun gibi o istenen şeyi elde etmek ve bu sefer öteki şahsı uzaklaştırmak ister. Bu çekişmeden de düşmanlık doğar, karşılıklı isteklerde üstün gelme mücadelesi meydana gelir. Onun için adalet olmadan insanlar arasında düzen ve barış sağlama imkânı yoktur. Adalet, güçlü ile zayıf, iyi ile kötü, mazlum ile zalim arasındaki dengeyi sağlamak bakımından çok önemlidir. Toplumsal barış için yasalarla korunan adalet düzeni, insanın iç dünyasındaki barış için ise, duyguların adaleti önem taşır. Duygu ve düşüncelerini aşırılıklardan, dengesizliklerden ve ihmallerden koruma, yerinde, zamanında ve gerekli şekilde kullanabilme, toplumsal adaletin ve dolayısıyla hukuk devletinin oluşumunda ve uygulanmasında önemli bir süreçtir. Toplumsal düzen, huzur ve barış ancak adaletle ayakta durur. “Adalet mülkün temelidir.” Toplumda yaygın bir adalet anlayışı olmadığı zaman, güç odaklı ilişkiler devreye girer; güçlünün

güçsüzü ezdiği bir düzen ortaya çıkar. Kendilerini mağdur ve mazlum hisseden insanların çoğalması, toplumun birlik ve bütünlüğünü tehdit eder. Bu durumda isyanlar, kavga ve çatışmalar, şiddet ve terör olaylarının önü alınamaz.

Arzu edilen şey yasa ile adaletin aynı yönde ilerlemesidir. Fakat kesinlikle adil, yalnızca uygulamanın yeteceği bir yasa hayal etmek yanılgıdan başka bir şey olmaz. Bir toplumda adalet için “kanun hâkimiyeti” de yeterli değildir. Adalet bir bütün olarak genel nitelikte olacak bir yasalar çerçevesine indirgenemez. Yasalarla hedeflenen eşitlik, fiili eşitsizliklere rağmen ve hatta çoğu zaman yasanın çok mekanik ve çok uzlaşmaz uygulamasından doğacak olan eşitsizliklere rağmen, bir hak eşitliğidir. Yasaya uygun olmanın ötesinde bir değere ihtiyaç duyulur ki bu da “hakkaniyet”tir. Burada “hakkaniyet”, yazılı yasadan bağımsız olarak ele alınan doğrudur. Hakkaniyetli insan için eşitlik yasallıktan daha önemlidir. Daha doğrusu, yasallığın kesinliklerini ve soyutlamalarını, hiç olmazsa, eşitliğin başka türlü ve daha esnek, karmaşık (farklı bireyler arasındaki eşitliği), talep ve gereklilikleriyle düzeltmeyi bilir. Bu onu çok uzağa götürebilir, hatta kendi çıkarlarının aleyhine uzanabilir. Hakkaniyetli eylemleri seçen ve yerine getirmeyi tercih eden ve yasa ona yardımcı olduğu halde olumsuz yönde adaleti yerine getirmeyen, daha azıyla yetinen kişi hakkaniyetli birisidir. Bunun uygulamalı adalet, canlı adalet, somut ve gerçek adalet olduğunu söyleyebiliriz.

Kanun hâkimiyetinin olduğu, hâkimlerin hep dürüst ve namuslu olduğu bir ülkede de adaletin varlığı tehdit altında olabilir. Hukukçular genellikle adalet denince, “kanunların herhangi bir çıkar ve ayrıcalık gözetmeksizin eşit uygulanması” nı anlarlar. Belki hukuk bakımında bu anlayışın yanlış bir tarafı yoktur. Fakat kanunların eşit uygulanması insanları yine tatmin etmez. Her şeyden önce, kanunun gereği gibi uygulandığına inanmak güçtür. Bir mahkemenin kararını bir üst mahkeme bozduğuna göre, onun da üstünde bir mahkeme

olsa aynı karar yeniden bozulabilir demektir. Adalet hangi mahkemede hangi karardadır? İkincisi ve belki daha önemlisi, eşit uygulanmış olsa bile kanunların adaleti yansıtıp yansıtmadığı meselesidir. Kanunun “doğru” veya “haklı” olarak konduğuna nasıl inanacağız? Demokratik toplumlarda kanunlar parlamentoda çoğunluğa sahip siyasi partinin gücüyle çıkmaktadır. Dolayısıyla toplumda yaşayan herkesin katılımı ve oylarıyla kanun yapılmamaktadır. Kaldı ki referandumla çıkarılsa bile sonuçta belli sayıda bir çoğunluğun görüşüne ve tasvibine dayalı olmaktadır. Çoğunluk ilkesine göre iş gören demokrasilerde, muhalif kesimler daima bulunacak ve çıkan kanunlar onlar için adaleti temsil etmeyecektir. Hukuki işlem ve uygulamaların toplumdaki tüm kişi ve kuruluşlar tarafından olumlu karşılandığı ve kabul gördüğü ideal bir durumdan söz etmek çok zor gözükmektedir. Toplumda adalet için ne kadar uğraşılsa, ne kadar etraflıca düşünülüp kanunlar çıkarılsa yine de tam başarı elde edilemez. Bu dünyada insan eliyle dağıtılan adalet hep eksik ve kusurlu olacaktır. Mutlak adalet ancak “ilahi adalet” olabilir. Bu duruma göre mutlak anlamda adaletin bulunması da uygulanması da imkânsız gibidir. Fakat bu imkânsızlık sessiz ve tepkisiz kalmayı gerektirmez.

O halde âdil birisi kimdir? Gücünü hukukun ve hakların hizmetine koşan ve sayısız fiili ya da yeti

eşitsizliklerine rağmen, her insanın tüm diğerleriyle eşitliğini kendi içinde karara bağlayarak, var olmayan ama yokluğunda da hiçbir düzenin bizi asla tatmin edemeyeceği bir düzen kuran biridir. Adalet özlemi bir direniş ve mücadele tavrıdır. Öncelikle kim olursa olsun herkesin kendi içinde taşıdığı adaletsizliğe direnmek gerekiyor. Bu nedenle adalet için mücadelenin sonu yoktur. Biz mutlak adaleti bulamasak bile adalet yolunda daima ileri adımlar atabiliriz. Zaten adalet ideali olmasaydı, ya da adalet bir ideal halinde kalmasaydı, insanlar bu yolda hiçbir ilerleme gösteremezlerdi. ■

Kaynaklar:

- Ahmet Rifat; *Tasvîr-i Ahlâk* (bas.haz.Hüseyin Algül) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul ts.
- Compte- Sponville, André ; *Büyük Erdemler Risalesi* (çev.İşık Ergüder), İstanbul Bilgi Üniversitesi yayınları, İstanbul 2004.
- Erol Güngör, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995.
- İbn Miskeveyh, Ahlakı Olgunlaştırma (çev.A.Şener-C.Tunç-İ.Kayaoğlu) Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- Kınalızade Ali Efendi, Ahlak, Tercüman 1001 Eser, İstanbul ts.
- M.Yaşar Kandemir, İslam Ahlakı, Nesil Yayınları, 2. bas., İstanbul 1980.
- Nevzat Tarhan, Duyguların Dili, Timaş Yay., İstanbul 2006.